

PROF. DR. CEZMİ ERASLAN

ATATÜRK'ÜN ADANA'DAKİ KONUŞMALARI ÜZERİNE

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XXIV, Mart 2008, Sayı: 70'den ayrı basım

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

“K.G. Saur Verlag München - Turkish Biographical Archive (TBA)”

“ABC - Clio Library”

“Ulrich's International Periodicals Directory”

adlı uluslararası referans kataloglarında yer alan hakemli bir dergidir.

ATATÜRK'ÜN ADANA'DAKİ KONUŞMALARINI ÜZERİNE

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN*

ÖZET

Atatürk gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı esnasında gerekse Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı sırasında Anadolu'nun pek çok şehrini ziyaret etmişti. Bu yurt gezilerinde o daima, ülkenin, halkın ve yeni rejimin problemleri ve kendi projeleri hakkında demeçler verdi. Adana seyahatleri sırasında Adana bölgesinin ekonomik kapasitesinin bütün ülke için önemini vurgulamıştı. O aynı zamanda yakın geçmiş olayları hakkında dini, sosyal ve kültürel hassasiyet gösterilmesi gibi sosyal ve kültürel önceliklerin altını çizmişti. O'na göre en önemli şey Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğunun bundan sonra milli hâkimiyeti sahiplenmesi idi.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Adana, Milli Hâkimiyet, dini hassasiyet, kültürel öncelikler

ABOUT ATATÜRK'S SPEECHS IN ADANA

ABSTRACT

Kemal Atatürk had visited many cities of Anatolia either during his presidency of Grand National Assembly or during his Presidency of Turkish Republic. In these excursions he always declaimed on his main projects and main problems of the country, people and the new regime. During his Adana visits he emphasized the importance of economical capacity of Adana region for whole country. He also underlined the social and cultural priorities of the new era such as religious, social and cultural sensitiveness about newly past events frequently in Adana. According to him the most important thing was taking possession of national sovereignty by the majority of the Turkish citizens henceforth.

Key Words: Atatürk, Adana, national sovereignty, religious sensitiveness, cultural priorities.

* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

“Efendiler, bende bu vakayiin ilk teşebbüs hissi bu memlekette, bu güzel Adana’da vücut bulmuştur.”¹

Atatürk, milli mücadele ilhamını aldığı, “Bu memleket tarihte Türk’tü, o hâlde Türk’tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır” dediği Akdeniz bölgesinin en mühim şehri olan Adana’ya özel bir önem vermiş, bölgeye yönelik ziyaretlerinde mutlaka uğramış, halkın her kesimi ile temas etmeye özen göstermiştir. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce başlayan bu ziyaretler değişik vesilelerle daha sonraki yıllarda da devam edecektir.² Atatürk bu gezilerinin bilhassa ikisinde etkileri ve geçerlilikleri bu günlere kadar uzanan temel uyarılarda bulunmuşlardır. Bunların ilki silahlı mücadelenin ardından başlayacak siyasi hayatın hemen öncesinde Türk halkının her kesimine fikirlerini aktarmak üzere yaptığı 15–17 Mart 1923 tarihleri arasındaki ziyaretidir. İkincisi ise istenilen hedefe ulaşamayan Serbest Fırka deneyiminden sonra ülke çapında yaşanacak siyasi ve sosyal politika değişimleri hakkında halk ile istişarelerde bulunmak için 15–18 Şubat 1931 tarihleri arasında yapılmıştır. Gençlerle, halkla, çiftçilerle, esnaflarla, öğretmenlerle, kısaca toplumun her kesimi ile yaptığı konuşmalarında Atatürk, milli birlik ve beraberliğimizi koruyarak çağdaşlaşma hedefine ulaşma mücadelesinde geçerliliğini bugün de koruyan, önemli mesajlar vermişlerdir. Bu çalışmada Adana ziyaretlerinin güzergâhı hakkında bilgi vermek yerine yaptığı konuşmalarda üzerinde durduğu konuların ve verdiği mesajların altını çizmeyi tercih ediyoruz.

Millî Mücadele’nin bitmesini müteakip başlayacak siyasi hayatın düzenlenmesine yönelik fikirlerini halk ile paylaşmak istediğinde ilk ziyaretlerinden birisini Adana’ya yapan Atatürk, gençlerle, yaşlılarla, çiftçilerle, esnaf ve sanatkârlarla, kısaca toplumun her manada üretici kesimiyle fikir alışverişinde bulunmuştur.

Konuşmaların mekânı olarak bilhassa Türk Ocağı binasının seçildiği dikkat çekmektedir. Atatürk, şark milletlerinin en büyük eksikliklerinden biri olarak gördüğü sivil toplum örgütü eksikliğini bir nebze de olsa gider-

¹ Atatürk’ün 15 Mart 1923 tarihinde Adana Türk Ocağında gençlere hitaben yaptığı konuşma, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (ASD)**, II, Ankara 1997, s. 120.

² 15–17 Mart 1923, 13–17 Ocak 1925, 16 Mayıs 1926, 15–18 Şubat 1931, 28 Ocak 1933, 19 Kasım 1937 ve en son 24 Mayıs 1938 tarihlerinde Adana’da bulunan Atatürk’ün Adana gezileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Taha Toros, **Atatürk’ün Adana Seyahatleri**, Adana 1981; Ayrıca, Mehmet Önder, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Ankara 1985; Adem Düzgün, **Sebepleri ve Neticeleri Açısından Atatürk’ün Yurt Gezileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

diği için değer verdiği bu ocağı, aslı vazifesini ihmal etmeye başladığı zaman da uyarmaktan geri durmamıştır.

Atatürk'ün yakın geçmişte yapılan hataları değerlendirip, bunların ışığında geleceğe yönelik olarak çağdaşlaşma hedefini vurgulayan Adana konuşmaları bugün de dikkat edilmesi, ders alınması gereken temel ilkelerle doludur. Cumhuriyetin ilk günlerinde yapılmış uyarıların bugün için de geçerliliğini koruyor olması elbette üzüntü vericidir. İnsana ilk anda yapılan uyarıların dikkate alınmadığını, Atatürk'e hitaben yapılan konuşmalarda verilen sözlerin de maalesef kâğıt üzerinde kaldığını düşündürmektedir. Hâl-buki O, burada milletine verdiği sözleri yerine getirmişti.

İlk ve en kapsamlı ziyaretlerinde kısıtlı bir zaman zarfında Türk Ocağı, Belediye, Tümen Komutanlığı ve askerî mahfel, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hastane, Ulu Cami, Sanayi Mektebi, Öğretmenler Derneği, Kız Öğretmen Okulu, başta olmak üzere yirmiden fazla ziyaret yaparak, konuşmalar yapan Atatürk'ü, Adana halkı uhrevî bir iştiyakla karşılamıştı. Karşılama gelenlerin yolun iki tarafını hıncahınc doldurması dolayısıyla Seyhan Nehri'nin görülemediği; edebiyatçılara Abdülhak Hamid'in "*Akardı pâyine mahşer misal bir millet*" mısramı hatırlatan 15 -17 Mart 1923 tarihleri arasındaki ziyaretinde geleceğe yönelik bir söz de vermişti. Yenice istasyonunda kendisini karşılayanlar arasında yer alan iki kız çocuğunun, Hatay'ın da kurtarılması isteklerine karşılık söylediği "Türkün asırlarca yaşadığı bir öz yurt yabancıların elinde kalamaz."³ sözünü ömrünün son zamanlarında yaşadığı ağır sağlık problemlerini de hiçe sayarak yerine getirmiş, milletine verdiği sözü tutmuştur. Burada Atatürk'ün ziyaretleri sırasındaki uyarılarının zeminini göstermek üzere Adana'nın genel durumu hakkında da bilgi vermek ihtiyacı vardır.

1920'li Yıllarda Adana

Zamanın Adana Valisi Hilmi Uran, Atatürk'ün eşi Latife Hanım ve Fahrettin Paşa'nın da refakat ettiği; Seyhan nehri kıyısındaki Suphi Paşa konağında misafir edildiği bu gezi sırasındaki Adana'yı: "bir iki dokuma fabrikası bir tarafa bırakılırsa tamamıyla zirai karakterde" bir şehir olarak

³ Atatürk'ün Hataylı çocuklara söylediği söz farklı kaynaklarda değişik şekillerde kaydedilmiştir. Mesela, gezide yanında yer alan dönemin kalem erbabı simalarından ve Bölge Maarif Emini olan İsmail Habip Sevik: "kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz" şeklinde aktarmaktadır Geziyle ilgili daha geniş izlenimleri için bkz. İsmail Habip Sevik, *O Zamanlar (1920-1923)*, Ankara 2001, s. 243.

tarif etmektedir. Ancak o vakitler “henüz ziraata traktör ve nakil işlerine motor girmemişti. Toprak çifte koşulan öküzlerle hazırlanıyor, nakil işleri de ya mandalar koşulmuş iki tekerlekli arabalarla, ya hayvanlarla ve yahut ta sokaklardan sessiz sedasız geçen katar halindeki develerle yapılıyordu.”⁴ Şehrin insan yapısına gelince: “şehir işçi kılık ve kıyafetindekiler başta olmak üzere her gün her sınıf halkla dolar, taşardı. Bilhassa pamuk ziraatı işçiliği sebebiyle senenin bir kısım aylarında Adana’da her taraftan gelmiş yabancılar kaynaşır, dururdu”. Şehircilik hizmetleri açısından da durum parlak değildi: “Adana’da belediye eli o vakitler henüz iç mahal- lelere kadar girebilmiş değildi. Oralara, bazen dize kadar çamura batmayı göze almadan dalmak büyük bir ihtiyatsızlık olurdu. Şehirde muntazam elektrik tesisatı henüz yoktu... Adana şehrinde o vakitler su tesisatı da yoktu.”⁵ Bütün bu hallerine karşılık Adana vilayeti Mersin, Kozan, Cebe- libereket (Osmaniye), livalarının merkezi ve en gelişmiş mevki konumundaydı.

Atatürk’ün Adana konuşmalarında vurguladığı hususları şu başlıklar altında gruplandırabiliriz:

a- Birlik ve Beraberlik İçinde Çalışma İhtiyacı

15 Mart 1923 tarihinde Türk Ocağında Ferit Celal Güven’in gençler adına yaptığı konuşmaya cevap olarak, genci yaşlısıyla Adana insanına duyduğu sevgiyi dile getirdikten sonra mevcut durum hakkında uyarılarda bulunmuştur. Her şeyden önce çok kısa süre zarfında gerçekleştirilen inkı- lâpların yerleştiğini düşünmenin yanlış olacağını dile getirerek gençliği uyanık olmaya davet etmiş, hâlâ eskiyi savunan ve geri dönmek isteyecek- lerin olabileceğine dikkat çekmiştir. Elde edilen kurtuluşun devamı için “daha çok seneler dikkat ve intibahla (uyanıklıkla) hemahenk olarak çalış- mağa mecbur” olduğunu hatırlatmıştır.⁶ Milleti baştan sona kadar hazine- lerle dolu bir memleketin üstünde aç kalmış insanlar olarak tanımlayarak memleketin her alanda sahip olduğu büyük zenginliklerin mutlaka kulla- nılması gereğine işaret etmiştir. Bunun yolunun ise nazariye ile değil, an- cak sanat, ticaret ve ziraat gibi verimli sahalarda fiilen çalışmakta olduğu- nu belirtmiştir.

⁴ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara 1959, s. 170–173.

⁵ Hilmi Uran, **aymı eser**, s. 171.

⁶ Atatürk’ün 15 Ocak 1923 tarihinde Adana Türk Ocağında yaptığı konuşma, **ASD**, II, Ankara 1997, s. 120.

b-Başarı Milletindir

Muhataplarına daima etkili bir moral takviyesi yapmak Atatürk'ün bütün konuşmalarında dikkati çeken bir husustur. Uzun savaş yılları ve işgallerle harap olan ülke ve milletin yeniden harekete geçirilmesi, yeni atılımlar için desteklenmesi gerekiyordu. Nitekim aynı gün Lise binasında onuruna verilen ziyafette Belediye Başkanı Ali Münif Bey'in övücü konuşmalarına hitaben verdiği cevapta bu hususa dikkat çekerek; "Arkadaşlarımız ve milletin bütün efradı gibi, milli davamızda benim de mesaim sebketmiş ise de, bu mesaide kuvveti icraat ve muvaffakiyet varsa bunu şahsıma atfetmeyiniz. Ancak ve ancak bütün milletin şahsiyet-i manevisine atfediniz. Ben milletin bu âli, manevî şahsiyeti içinde bir ferdi naçiz olmakla bahtiyarım. Efendiler, millet heyet-i umumiyesiyle mânevî bir şahıs halinde ve bir kitle-i vahdet şeklinde tecelli eyledi ve bu vahdeti ulviyeyi muhafaza ederek ona düşman olanları bertaraf eyledi" sözleriyle milletin bir bütün halinde başarılı olduğunu ve olacağını işaret etmiştir.⁷ Ertesi gün çiftçilere hitabında da aynı açıdan bakarak şunları ifade ediyordu; "Yalnız şunu bir hakikat olarak biliniz ki, şeref hiçbir vakit bir adamın değil, bütün milletindir. Eğer yapılan işler mühimse, gösterilen muzafferiyetler barizse, inkılâbat calibi dikkatse her fert kendini tebrik etmelidir. Çünkü böyle büyük şeyleri ancak çok kabiliyetli olan büyük milletler yapabilir ve bu milletin her ferdi böyle en kabiliyetli ve büyük bir millete mensup olduğunu düşünerek kendini tebrik etsin."⁸ Bu yaklaşım basit bir hamaset istismarı olarak görülmemelidir. Zira unutulmamalıdır ki, ancak milli tarih ve benlik şuuruna sahip olan milletler büyük atılımlar için kendilerinde güç bulabilirler.

c- Tarih Bilinci

Uluslararası ilişkilerde gerçekçi olmanın dünyada başarılı olmak ve milleti egemen bir şekilde refaha ulaştırmakta şart olduğunu bugünkü durumumuzla da görmekteyiz. Atatürk, yapılan iyi işlere karşın "düşmanların kalplerinde kafalarında ve zihniyetlerinde aleyhimize olarak besledikleri olumsuz duygu ve düşüncelerin bağımsızlığımızı ilan etmekle ortadan kalkmadığının" altını çizmekteydi. Tarihin akıl, mantık ve muhakemeden

⁷ 15 Mart 1923'de Lise Binasında Halkla Konuşma, ASD II, s. 119.

⁸ 16 Mart 1923'de Türk Ocağı binasında Adana Çiftçileriyle konuşma, ASD II, s. 127.

çok hissiyat ile yapıldığına dikkat çeken Atatürk, çıkış yolunu da göstermişti. Bugün Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda maruz kaldığı küçük düşürücü çifte standart eseri muameleler onun gösterdiği yoldan gidilmediğinin, gösterdiği hedefi sadece laf ile takip etme iddiasında bulunulduğunun ispatı değil midir? Atatürk diyor ki; "Bugünkü terakkiyatı kabul, bugünkü ilmin ve medeniyetin talep ettiği hususâtın kâffesine tevessül ve bütün medeni milletlerin seviyei irfanlarına bilfiil muvasalat etmekle yapacağız. Türk milletinin kabiliyeti ve çalışmağa olan aşkı bize bu ulvî merhaleyi shuhuletle kat ettirmeğe kâfidir."⁹ Atatürk'e bu güveni veren bir diğer önemli gelişme ise milletin "milli benliğini idrâk ve bunu bütün dünyaya ispat eylemiş" olmasıdır.

d- Milli Bilinç

Milletin artık uyandığına milli benliğini idrak etmesi sayesinde son zaferleri elde ettiğine dikkat çeken Atatürk, milletleri yükselten bu hislele dikkat çekici ve iyi anlaşılması gereken bir etken daha ilave etmeyi zaruri addetmektedir: intikam hissi. "Milletlerin kalbinde hissi intikam olmalı. Bu alelâde bir intikam değil, hayatına ikbaline, refahına düşman olanların mazarratlarını izaleye matuf bir intikamdır. Bütün dünya bilmeli ki, karşımızda böyle bir düşman oldukça onu affetmek elimizden gelmez ve gelmeyecektir. Düşmana merhamet aciz ve zaaftır. Bu insaniyet göstermek değil, insanlık hassasının zevalini ilan etmektir¹⁰. Ancak bu ifadeleri zihinlere diğer insanlara karşı düşmanlık fikirleri ekecek mahiyette görmemek gerekir. Zira o bu hislerin gelişmesini en çok milletin asli unsuru olan çiftçilerimizden temin etmeyi hedef olarak göstermiştir. Dolayısıyla milletin üretken kesiminin de diğer kesimler gibi bilinçli, dünya ve bölge gelişmelerinden haberdar, yaşadıklarından dersler alarak aynı yanlışlara bir daha düşmeyecek şekilde yetiştirilmesi gerekecektir. Atatürk'ün genel yaklaşımı da milletler ve devletlerarası ilişkilerde ortaya çıkan meseleleri barışçı yolla çözmek, silahlı çatışmayı, savaşı en son çare olarak kabullenmektir. Nitekim o, Lozan barış görüşmelerinin bir türlü beklenen neticeye ulaşmadığı o günlerde kendisine sorulan sorulara karşı temel hedefin barış olduğunun altını çizirken çok net ifadeler kullanmıştır: "Behemehal şu ve bu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zaruri ve hatıfı olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda

⁹ Aynı konuşma, ASD II, s. 120.

¹⁰ Adana Türk Ocağında Çiftçilerle 16 Mart 1923 tarihli konuşma, ASD II, s. 121.

azab duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı “ölmeyeceğiz” diye harbe girebiliriz. Lâkin hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harb bir cinayettir.”¹¹ dolayısıyla temel esas barıştır. Nitekim uzun savaş yıllarından sonra kendine gelmek arzusunda olan milletin yolu “yurtta sulh cihanda sulh” düsturu ile çizilecek, ancak millet menfaatleri söz konusu olduğunda diplomasinin her türlü imkânı sonuna kadar seferber edilecektir ki bunun en güzel örneği de Hatay’ın anavatana katılışında bütün dünyaya gösterilmiştir.¹² Atatürk’ün milletin varlığına kast edenlere karşı bilinçlendirilmesi için verdiği direktif de diğer pek çokları gibi lâıyk olduğu şekilde değerlendirilmemiştir. Nitekim Ermeniler gerek Birinci Dünya Savaşı’nda gerekse sonrasında doğuda Ruslar ile Çukurova ve havalisinde Fransızlar gibi emperyalistler ile işbirliği yaparak milletin canına, malına, her şeyine kast etmişlerdi.¹³ Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin eğitim kurumlarında bu süreçteki olaylar hakkında yetişen yeni nesillere gerekli eğitimi vermezken Ermeniler yaklaşık bir asır önceki ihanetlerini ‘haksız yere zulme uğramışlık’ olarak yeni nesillerinin kin ve intikam duygularına zemin yapmıştır. Bu zemin üzerinde bu gün aynı işbirlikçileriyle Türkiye aleyhine çalışmaktan geri durmamaktadır.

¹¹ Aynı konuşma, ASD II, s. 128.

¹² Atatürk’ün Hatay meselesini hallederken uyguladığı yöntem için bkz. Cezmi Eraslan, “Understanding of Atatürk’s Foreign Policy, Peace at Home, Peace in the World, and Accession of Hatay to Turkey” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 49, Ankara 2001, s.345–359.

¹³ Fransa’nın işgal ettiği şehirlerimizde yaptıklarının bu gün Fransa’nın Ermeni tehciri meselesinde ülkemiz ile olan ilişkilerin rengini göstermesi bakımından da hatırlanması gereklidir. Müteke hükümlerine aykırı olan, ancak güç kullanarak uygulayabilecekleri talepleri üzerine II. Ordu birliklerinin Adana’dan çekilmesinden sonra 11 Aralık 1918’de Fransız subayların idaresinde 400 Ermeni’den oluşan bir Fransız taburu Dörtöl’ü a girmiştir. Yarbay Romieu komutasında 17 Aralık’ta Mersin’den karaya çıkan Fransız birliklerinin müfrezeleri Tarsus, Adana ve Misis’i işgal etmişlerdi. 19 Aralık’ta ise Suriye işgal orduları komutanı General Hamlin Adana’ya geldi. Fransızlar beraberlerinde getirdikleri Ermeni Alayından başka yerli Ermenileri de silahlandırarak Türklere karşı kullanma yolunu tutmuşlardır. Ermeni lejyonlarının tedhiş hareketlerine karşı direniş hareketlerinin hız kazanması üzerine Fransız işgali altındaki yerlerin askeri kontrolü İngilizlere, mülki idaresi Fransızlara bırakıldı. Fransızların Mısır’da kurdukları Doğu Alayı (Legion D’Orient) dâhil olmak üzere Adana ve çevresinde Saimbeyli’de 1500, Adana ve Mersin’de 1000, Osmaniyeli Haruniye, Bahçe ve İslahiye’de 1000, Kozan’da 300 kişilik silahlı güçleri faaliyet gösteriyordu. Türklere müteke koşullarına uymalarına karşın Fransızların gözetiminde Ermeni çeteleri Türk yerleşim birimlerine saldırmaktaydı.

20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması’na kadar olan uygulamaları için Fransız resmî belgeleri dikkate şayan hususları dile getirmektedir. Bunlardan Binbaşı Labonne, 7 Kasım 1919 tarihinde Fransız Harp Bakanlığına gönderdiği raporda “Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Çukurova konusunda kendilerine kızgın olduklarını, zira belli şehir ve bölgelere Müslüman halka eziyet edebilecek sivil ve askeri yöneticiler atadıklarını, Seyhan kıyılarında belki biraz fazla Ermeni yanlısı bir politika izlediklerini” kabul etmekteydi. Müslüman halkın “gerek sivil gerek asker Ermenilerin kötü hareketlerini şikâyet etmekte tamamen haksız olmadıklarını” ifade etmekte “Antep’e şehri işgal etmek için bir Ermeni Lejyonu göndermekte hata ettiklerini” itiraf etmekteydi.

e- Çukurova'nın Tarım Potansiyeli

Adana'nın tarım kabiliyeti Atatürk'ün gündemindeki bir diğer önemli konu olmuştur. Türk toplumundaki esas unsurun çiftçiler olduğunu ifade eden Atatürk, fethin iki yolundan biri kılıç ise diğerinin saban olduğunu hatırlatmış, kalıcı olanın sabanla yapılanı yani yerleşik düzene geçebileni olduğunu altını çizmiştir. Türk Milletinin varlık sebebinin çiftçilerin aynı zamanda vatan savunmasında da varlıklarını ispat etmeleri olduğuna vurgu yapmıştır.

Adana'nın herhangi bir şehir ile değil dünya pamuk üretiminde ilk dörde giren bir ülke olan Mısır'la mukayesesini yapan Atatürk, sadece Adana'nın bir devleti idare edecek kadar servete sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasında kalan deltanın hacim itibarıyla Nil deltasından daha büyük olduğunu belirten Atatürk, Nil deltasının ancak modern teknik ve gübre desteğiyle bire on verdiğini, oysa yeterince işlenmediği için henüz genç ve dinç olan Adana topraklarının ilmî usullerle işlendiğinde bire yirmi, bire otuz vereceği gerçeğini dile getirmiştir. Ancak Adana'da hem nüfus çok azdır hem de makineleşme yetersizdir. İlmî ve fennî tesislerden yoksun olan Adana'nın verimli ovalarının taşkınlar vasıtasıyla denize taşındığını, bataklıkların her yere yayıldığını da dile getirerek ovaların sıtma yuvası haline gelmesinin insanların çalışma verimini de en aza indirdiğini ifade etmiştir. Oysa Adana, coğrafi özellikleri, ılıman iklimi ve ormanları ile daha çok imkâna sahipti.

Adana ilmin gereklerine göre sulama ve tarım yapıldığında Mısır'ın yıllık pamuk üretimini yakalayacak kadar verimli bir yerdir. Şehrin bu özelliğinin Osmanlı Devleti'ni yönetenlerden çok Fransızların dikkatini çekmiş olması bilhassa üzerinde durulması gereken bir konudur. Birinci Dünya Savaşı'nda Akdeniz bölgesini sömürmek isteyen Fransa, bilhassa Adana ve havalisini elinde tutmak için özel bir gayret sarf etmiştir.

Gerçekten de Fransa emperyalist yayılma çabaları arasında Çukurova bölgesini kontrol etmek için özel bir gayret sarf etmiştir. 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında başlayan borç verme sürecinin sonunda Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı sermaye ve yatırımların %50'den fazlasına tek başına sahip olmuştur. Mayıs 1916'da bölge, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında pay edilirken Suriye kıyılarına ilaveten Çukurova merkez olmak üzere Maraş, Gaziantep ve Mardin Fransızlara bırakılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yeniden kurulmaya çalışılan siyasi ve idari dengelerin yanında yeni bir ekonomik düzen de hayata geçirilmek istenmiştir. Fransız dokuma sanayinin de savaştan en çok etkilenen sahalarından biri göz önüne alındığında savaş sonu düzenlemelerin bu durumu düzeltmeye yöneleceği açıktır. Dünyanın sayılı pamuk üreticileri olan Amerika Birleşik Devletleri, Mısır ve Hindistanda maliyetlerin yüksekliği dolayısıyla azalan üretiminin yarattığı sıkıntıların yanında üretici ülkelerle daima bağımlı kalmak istememesi Fransa'yı emeğin ucuz olduğu yerlerde ve sömürgelerinde pamuk üretimini canlandırmaya yöneltmişti.¹⁴ Nitekim Çukurova topraklarının verimli kullanılması ve yeterli işgücünün sağlanmasıyla Fransız dokuma endüstrisinin ihtiyacını karşılayacak miktarda pamuk üretmenin mümkün olduğunu gören, Fransa'nın Lübnan ve Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud, 26 Temmuz 1920 tarihinde Paris'teki Sömürgeler Bakanlığından Suriye ve Çukurova'da pamuk tarımının geliştirilmesi amacıyla sübvansiyon isteğinde bulunmuştur.¹⁵

Buna paralel olarak Türkiye'deki Fransız çıkarlarını korumak için Osmanlı Bankası, Paris Komitesi'nin gayretleri ile oluşturulan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız Çıkarları Topluluğu'nun 20 Ekim 1919 tarihinde Fransız Başbakanı Clemenceau'ya bir muhtıra göndermiştir. Burada Türkiye'nin politik durumunun netleşmemesinin Fransız şirketlerinin çıkarlarını zedelediği belirtilerek bir an evvel barış imzalanması için baskı yapması dikkat çekici bulunmuştur.¹⁶ Ekonomik çıkarların siyasi ve askeri gelişmeleri ne ölçüde etkilediğini gösteren önemli bir örnektir.

¹⁴ Aynı subayın 16 Kasım 1919'da gönderdiği raporda ise, Ermenilerin Çukurova'da işi zorlaştırdıklarından ve Fransız hâkimiyeti istediklerinden bahsederken, cezalandırılmayacaklarından emin olan Ermenilerin "Fransız işgal ordularının kanatları altında Türklerden intikam almaya çalıştıkları"na dile getirir. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Defrance'm 12 Ekim 1919 tarihli bir gizli raporunda Çukurova'nın Suriye ve Araplara değil Türklere ait olduğunu belirtmekte ancak "himayeye muhtaç Ermenilerden dolayı özel bir rejime tabi tutulmasını istemektedir. Diğer taraftan Fransızların bağımsız bir Ermenistan oluşturmayı düşünmedikleri de belgelerine yansıyan bir husustur. Fransız Kara Kuvvetleri Arşivinde yer alan 1 Kasım 1919 tarihli bir raporda da Ermenilerin Çukurova'da Fransızların himayesinde huzur içinde yaşadıkları, fakat burada kurulacak bağımsız bir Ermenistan'ın uzun ömürlü olamayacağı kabul edilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara 1983; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Ankara 1994.

¹⁵ Sadece Fransa'nın değil Almanya'nın da Çukurova'nın pamuk üretme potansiyeli ile yakından ilgilendiği, Prusya ve Saksonya'daki tekstil fabrikalarının ihtiyacını buradan karşılama planları yaptığı ve bölge için "Alman Hindistan'ı" tanımını kullandıkları hakkında bkz. Bige Yavuz, **Türk-Fransız İlişkileri**, s. 84.

¹⁶ Bige Yavuz, **aynı eser**, s. 85.

f- Demokratik Bilinç

Atatürk, gerçekleştirilecek barışın iyi ve şerefli olacağını altını çizerek asıl bundan sonrası için vatandaşları millet işlerine sahip çıkmaya demokratik hak ve görevlerini bilinçli bir şekilde yerine getirmeye çağırmıştır. Mücadele döneminde Meclis içinde ortaya çıkan farklı grupların çalışmaları sekteye uğrattığını gören Atatürk, kendisiyle aynı fikirde olan milletvekilleri ile bir parti kurmanın ve barış dönemini şekillendirmenin kaçınılmaz olduğunu bilincindeydi. Vatandaşların seçim olayını “çok mühim bir vatan meselesi olarak değerlendirmelerini” istiyordu. Zira meclisin memlekette yapmak mecburiyetinde olduğu işler çok ağır ve mühimdi. Vatandaşlar, içlerinde “memleketi ve milleti en çok seven, aklına ferasetine, vicdanına en çok güvendiği insanları seçmeliydiler,” çünkü ancak bu sayede meclis milletin arzularını yerine getirmeye, layık olduğu refahı gerçekleştirme kudretine sahip olacaktı.¹⁷ Bütün bunlar için vazifesini emniyetle yapabilmek için bir Halk fırkası kurmak istediğini, programını ilan ettiğinde vatandaşların beğenmedikleri hususları kendisine bildirmelerini istemiştir. Zira o yapacağı programın şahsi değil, bütün milletin malı olmasını istiyordu. Halk partisinin öncülüğünde yürütülen siyasi hayatın çok partileştirilmesine yönelik gayretlerdeki hayal kırıklığından sonra 15-18 Şubat 1931 tarihleri arasındaki ziyaretinde yaptığı konuşmada Atatürk, “millet için en faydalı olacak programın kendi programları olduğu inancıyla memur ve öğretmenlerin mevcut tek partinin program esaslarıyla uyum içinde olmalarını beklediğini dinleyicilerine aktarmıştır. Böyle bir tercih sırasında öğretmen ve memurun “reyinde, vicdanının müsterih olması için” partinin izlediği programın isabetine düşünce açısından inanmış olmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunun için ise “bütün vatandaşların programı iyi incelemeleri ve buna karşı çıkacak programlarla kıyaslamaları”nı demokratik bilincin en temel gereği olarak değerlendirmiştir.¹⁸

g- Sanat Bilinci

Atatürk'ün 16 Mart 1923'te Türk Ocaklarında Esnaf Cemiyetinin verdiği çayda yaptığı konuşma yine toplum ve sanat hayatımız bakımından, dini anlama bakımından önemli mesajlarla doludur. “Bir milleti yaşatan temellerin en mühimlerinden” biri olarak sanatı işaret eden ve “Sanatsız ka-

¹⁷ Bige Yavuz, *aynı eser*, s. 86.

¹⁸ Aynı konuşma, *ASD II*, s. 128.

lan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuştur” diyerek sanatın önemini vurgulayan Atatürk, sanat erbabının cemiyetleşmesine ve birikimin gelecek nesillere aktarılmasına özel bir ehemmiyet atfetmiştir.¹⁹

Osmanlı döneminde sanatın ihmal edildiğini ve neredeyse tamamen gayrimüslimlerin eline bırakıldığını hatırlatan Atatürk, Adana üzerinde kimsenin hakkı olmadığını, “bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır” sözleriyle ifade etmiştir. Atatürk gösterdiği hedefe ulaşmanın en önemli vasıtasını da aynı konuşmada ortaya koymuştur: Esnafların sofrasında olmaktan mesut olduğunu ifade ederken saadetinin “sanatkârların ufak dükkânları yerine muhteşem fabrikalar yapıldığını gördüğüm gün en hakiki ve en yüksek derecesini” bulacağını, kısaca sanayileşmiş, modernleşmiş çağdaş bir Türkiye hayalini dile getiriyordu.²⁰

h- Din Bilinci

15–18 Mart 1923 ziyaretinde üzerinde durulan hassas konulardan birisi de din idi. Esnafların Cuma gününü tatil olarak kabulünün din dışı bir hareket olduğu iddiasıyla toplumun kafasını karıştırmak isteyenlere karşı ifade ettiği “Bilhassa bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar vardır. Bu miyar ile hangi şeyin bu dine muvafık olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, menfaati âmmeye muvafıktır; biliniz ki, o bizim dinimize de muvafıktır. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine, İslam’ın menfaatine muvafıkta kimseye sormayın. O şey dinîdir. Eğer bizim dinimiz aklın mantığın tetabuk ettiği bir din olmasaydı ekmel olmazdı, âhir din olmazdı”²¹ ilkesi dinin her türlü çıkara alet edilmesini önleyecek temel bir ölçüdür. İnsanların din gibi ulvi bir müessesenin aynı zamanda süflü çıkarlara alet edilebilen bir mevzuda istismarcılara alet olmamalarını istemiştir. Türk insanının aile ocağında edindikleri bilgileri kullandıklarında bile doğru ve yanlış ayırt edebileceklerini hatırlatan Atatürk, “her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıklı değil dimağladır” uyarısını yaparken şekilden ziyade öze bakmayı önermiş, “milletimizin içinde hakiki ve ciddi ulema vardır. Milletimiz bu gibi ulemasıyla müftehirdir. Onlar milletin emniyetine ve ümmetin itimadına mazhardır”²² sözleriyle gerçek durumu dile getirmiştir.

¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1931, sayı 2440, s.4; Taha Toros, *Atatürk’ün Adana Seyahatleri*, s. 60.

²⁰ Adana Esnaflarıyla 16 Mart 1923 tarihli Konuşma, *ASD II*, s. 129.

²¹ Aynı konuşma, *ASD II*; s. 132.

²² Adana Türk Ocağında Esnaflarla 16 Mart 1923 tarihli konuşma, *ASD II*, s. 131.

1- Hak ve Hürriyetler Bilinci

Atatürk'ün ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan en önemli ziyareti olarak nitelenen²³ 16 Şubat 1931 tarihli gezisinde verdiği mesajlar ise iki temel noktada özetlenebilir. Gezi, Serbest Fırka deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına ilaveten Menemen'de ortaya çıkan irtica hareketinin yarattığı sıkıntıları yerinde tespit etme amacıyla yapılmıştı. Bir kısım büyük toprak sahipleri ile milletvekillerinin aktardığı malî sıkıntıların yerinde incelendiği gezide önemli mesajlar verilmiştir. Ekonomik kriz ve para darlığı dolayısıyla çiftçilerin devlete vergilerini, bankalara kredi borçlarını ödeyemedikleri şikâyetini dinleyen Atatürk, bazı sıkıntıların olduğunu kabul etmekle birlikte konunun kısa zamanda büyük servet yapmak için imkânlarının üstünde kredi alanların sıkıntılarını genele yansıtmalarından kaynaklandığını tespit etmişti. Vergilerin çokluğundan, dinin ortadan kaldırıldığından şikâyet eden bu gibi kimselerin devletin yıkılmasını istediklerini belirtten Atatürk, verginin askerlik gibi kutsal bir vatan borcu olduğunu, vatan-dışı devlete karşı tahrik etmenin ise vatana ihanet olduğunu ihtar etmiştir.²⁴ Bu gibi muhaliflerin istismar ettikleri vasıta daima hürriyet kavramı oluyordu.

Atatürk, fikir ve vicdan hürriyetinin varlığı yanında, “fertlerin vücutta getirdiği toplumun kurduğu, dayandığı bir devlet, devletin de yönetimi ve hâkimiyeti” olduğunu hatırlatmıştır. Ferdin hürriyetini korurken devletin de irade ve hâkimiyetinin felce uğramamasına çok dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çeken Atatürk, “fertlerin hürriyetinin devletin hâkimiyeti ve iradesinin kuvvetli olmasına bağlı olduğunu, devlet iradesi felce uğrarsa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiçbir kuvvet ve vasıtanın kalmayacağı” gerçeğini dile getirmiştir.²⁵ Ferdi hürriyetlerin daima korunması için çalışılan kutsal haklar olduğuna değinen Atatürk, bu yapılırken devlet otoritesi hiçe sayılırsa buna sebep olanlar başka devletin otoritesi altına girmek zilletine düşecekleri uyarısında bulunmuştur.²⁶ Cumhuriyet hükümetinin ve partinin izlediği yolun “milletin refahı ve mutluluğu ile vatandaş hürriyetinin sağlanmasına yönelik” kutsal bir amaç olduğunun ifade eden Atatürk, bu çerçevede devletin gücü otoritesini korumanın vatandaşlara, bilhassa hâkimlere düştüğünü hatırlatmıştır. Burada önemli olan: vatan-

²³ Aynı konuşma, ASD II, s. 131.

²⁴ Taha Toros, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, Adana 1981, s. 56.

²⁵ Gazi Hazretlerinin Çok Mühim Nutku, *Cumhuriyet Gazetesi* 19 Şubat 1931, sayı 2440, s. 1 ve 4.

²⁶ Toros, *aynı eser*, s. 59.

daşların hürriyetini düşünürken devletin otoritesinin güçlü kalmasına dikkat etmektir.

i- Dil birliği ve Vatandaşlık Bilinci

Atatürk'ün 15–18 Şubat 1931 ziyaretinde üzerinde durduğu ve Türk Ocağı idarecilerine eleştiri getirdiği diğer önemli husus, şehir nüfusunun 1/3'ünün Türkçe konuşmaması ve bunun mahzurları üzerine olmuştur. Bir millete mensubiyetin en belirgin niteliğinin dil olduğunu, dolayısıyla “Türk Milletindenim diyen insan, her şeyden önce ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk düşüncesine bağlı olduğunu iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz” diyerek konunun hassasiyetine dikkat çekmiştir. Eğer toplum, gençler, siyasi ve sosyal bütün kuruluşlar kayıtsız kalırsa neticesi ne olur? Sorusunu soran Atatürk, cevabı da vermiştir: “Efendiler, herhangi bir felaketli gününüzde bu insanlar, başka dile konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimize hareket edebilir. Türk Ocaklarımızın başlıca vazifesi bu gibi unsurları, bizim dilimizi konuşan hakiki Türk yapmaya çalışmaktır. Bunlar Türk vatandaşlarıdır. Bu gün ve yarın talihimiz ve kaderimiz birdir.”²⁷ sözleriyle yapılması gereken vazifeleri ifade etmişlerdi. Bu konuşmada da farklı kültürel özelliklere sahip vatandaşların hiçbir şekilde dışlanmaması gerektiğini bilakis sivil toplum örgütlerinin bunlarla daha fazla ve yakından ilgilenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu sahada gösterilen ihmalkârlıklar hem Adana'da hem de memleketin doğu ve güneydoğusunda Atatürk'ün 1930'lu yıllarda işaret ettiği sakıncaların devam etmesine yol açmıştır.

1924 Anayasasınının 88. maddesinde tasrih edilen “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.”²⁸ anlayışını dile getiren Atatürk, bir fert ayırt etmeden bütün vatandaşlarının Türkiye üzerinde emeli olan emperyalist devletlerin oyunlarına alet olmalarına kadar gidebilecek ihmallere karşı Türk milletini uyarmıştır.

Sonuç

Bütün hedeflerin gerçekleşmesi için temel şart ekonomik olarak tam bağımsızlığın sağlanmasıydı. Devletin yıkılmasına yol açan, ülkeyi baştan-

²⁷ Toros, *ayn eser*, s. 60.

²⁸ Atatürk, Türk Ocağının sağlık meselelerine yönelik faaliyetleri gerçekleştirirken asıl görevi olan sosyal meselelerde eksik kaldığı eleştirisini muhtemel sonuçlarıyla birlikte ortaya koymuştur. Taha Toros, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, s. 61.

başta harabeye çeviren sebep devletin ekonomik bakımdan dışa bağımlılığıydı. Dolayısıyla askeri zaferlerden sonra derhal sanat, zanaat ve iktisadiyat sahasında hızlı adımlarla yürümek gerekiyordu. Atatürk bu yürüyüşün gerçekleşmemesi sebebini önceki siyasî-idarî sistemde buluyordu. Devletin halkı bilgisiz bıraktığını, milletin sadece asker ve vergi gerektiği zaman hatırlandığını, kuvvetinin gereksiz fetih girişimlerinde boşa harcandığını belirtmekteydi. Millî olmayan, millet menfaatine olmayan girişimlerle yok olmanın kenarına gelen Türk milletinin artık bir halk hükümetine sahip olduğunu dile getiren Atatürk, millî egemenliğe dayalı sistemin bütün gereklerini henüz yerine getiremediklerini açık yüreklilikle kabul ederken geçen sürenin yetersizliğine de değinmektedir. Bütün olumsuzluklara karşın yeni idarenin millî varlığı, şerefi ve haysiyeti kurtardığını, düşmanların ödetmeye çalıştığı asırların birikimi faturayı da bu millete ödetmediklerini dünyaya gösterdiklerini gururla ifade etmiştir.

Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde her hedefine ulaşacağına olan imanını dile getiren Atatürk bunun için çok önemli bir şartı da Adanalıların şahsında Türk milletine bir daha hatırlatmaktadır: “Yeter ki birbirimize olan emniyet ve itimat münselib olmasın.”²⁹ Millet fertlerinin birbirine şüphe ile yaklaştığı, güvenmediği bir ortamda halkın yöneticilerine de güvenemeyeceği tabidir. Karşılıklı güven olmazsa tarafların tabî vazifelerini de yerine getirmeyecekleri açıktır. Bir milletin fertlerinde birbirlerine ve yöneticilerine olan güven sarsılırsa hiçbir şekilde gelişme kaydedemeyeceği açıktır. Atatürk’ün o günler için bahsettiği tehlikenin bu gün de aynıyle varit olduğunu ifade etmek durumundayız. Gerek iç gerekse dış mihrakların elbirliği ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının birbirlerine olan güveni zedelenmekte, vatandaşların bir kısmı diğerine düşman edilmeye çalışılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gerek Doğu – Güneydoğu Anadolu, gerekse Kuzey Irak’ta emperyalist devletlerin kendi emellerini gerçekleştirmek üzere kışkırttıkları insanların kısa sürede düşükleri hatayı görüp TBMM etrafında kenetlendiği unutulmamalıdır. Tarih ancak ibret alınmadığı zaman tekerrür etmektedir. Yaklaşık bir asır sonra aynı çevreler benzer kışkırtmalarını yeniden uygulamaya koymuşlardır. Kendi askerleri yerine sömürgelerin insan gücünü kullanan, Anadolu’da ise Ermeni vatandaşları olmayacak vaatlerle kandıranlar bugün de sahnedirler.

²⁹ Adana Çiftçileriyle 16 Mart 1923 tarihli konuşma, **ASD II**, s. 127.

Türk tarihinin yaklaşık son iki yüzyılında farklı vesilelerle fakat aynı emelle din ve ırk farklılıklarını kullanan emperyalizmin Türk milletini sürüklediği uçurum bütün fertlerine yönelik bir tehdit olmuştur. Bu gün de aynı hataya düşmemek birlik ve beraberliğimizi muhafaza ederek çağdaşlaşma yolunda ilerlemek zorundayız. Bunun için yeni, farklı rehberler aramaya ihtiyacımız yoktur. Fikirlerini, uygulamalarını ülke, millet ve tarih gerçeklerine dayandıran liderin gösterdiği yol, Türk milleti ve devletinin illebet var olmasının şifresidir.